

# A HUNOK RÉGÉSZETI EMLÉKEI

FETTICH NÁNDOR

**A** LEGUTÓBBI IDŐKIG bizonytalanság uralkodott abban a kérdésben, hogy a nagy mennyiségű és változatos népvándorláskori régiséganyagnak, amely Európa egyes országaiban, különösen hazánkban és az ázsiai steppeöv különböző területein nap-nap után felszínre kerül, melyik csoportját lehet a hunok hagyatékának tekinteni. A kérdés eldöntését megnehezítette az a körülmény is, hogy a hun nem volt egyfajú és egynyelvű nép, hanem a legkülönbözőbb elemekből tevődött össze. A hun birodalom óriási kiterjedése már magában véve is nyilvánvalóvá teszi, hogy a kötelékébe tartozó népelemek sokféleek voltak; nemcsak anyagi kultúrájuk volt vidékenként különféle árnyalatú, vagy egymástól egészen eltérő, hanem művelődési színvonaluk is igen különböző lehetett. Az egész hun birodalom művelődési viszonyairól a régészeti emlékek alapján tehát szinte lehetetlenség teljes képet adni. A ránk maradt, aránylag nagy számú emlékek különben is kissé egyoldalúak, mert túlnyomó részben a halottkultusszal, illetőleg a temetéssel állanak kapcsolatban, azonkívül az így eltemetett tárgyakból is csak az maradt eg a mintegy másfélezer évi földbenfekvés következtében, ami kevésbé romlandó anyagból készült, elsősorban az arany és ezüst tárgyak, másodsorban a bronz készítmények. A vas- és csontból készült használati eszközök és fegyverek gyakran alig felismerhető töredékekben kerülnek elő a sírokból.

A régi pusztai népeknél uralkodó, rendkívül nagy jelentőségű halottkultusz és a vele járó szertartás mégis aránylag változatos emlékanyagot biztosított számunkra. A sírmellékletekből a mindennapi életre és a főbb foglalkozásokra is lehet bizonyos mértékig következtetni. A halottkultusznak sokszor nagyértékű áldozatokat is hoztak, így aranykincseket tár fel a kutató régész vagy a véletlen. A nagy gonddal készült arany díszítmények, arany edények éppen úgy, mint az igénytelenebb használati eszközök és a vadászati és harci fegyverek nem esetleges vagy alkalmi készítmények, hanem hosszas tapasztalatok alapján kialakult bizonyos mérvű egyöntetűséget árulnak el. E tárgyak kialakulására gyakran a szomszédos művelődési körök is befolyást gyakoroltak. A szomszéd népekkel való érintkezés nemcsak ellenséges, hanem még inkább gazdasági természetű volt. A gazdasági életnek egyik legfőbb megnyilvánulása a régi pusztai népeknél a kereskedelem s a kereskedelmi forgalom lebonyolítói a katonai fedezettel rendelkező karavánok voltak.

A hunok művelődéstörténeti helyzetét csak az előzmények és a következmények megismerésével láthatjuk világosan. Mielőtt tehát magukat a hun régiségeket sorra vennénk, az előzményeket vizsgáljuk, amelyekben a hunok anyagi kultúrája gyökerezett. A rokon jelenségek megismerése segítségünkre lesz maguknak a hun régiségeknek megértésében és művelődéstörténeti megítélésében. A nem kevésbé nagy jelentőségű következményekkel az emlékanyag megismerése után foglalkozunk.

A történeti steppe-kultúrák kezdete a Kr. e. első évezred első negyedébe nyúlik vissza. A 7. sz. vége felé Dél-Oroszország egyes vidékein, jelesen a Kaukázus fölötti síkságon, a Dnyeper környékén, a Fekete-tenger partvidékén és a Krími-félszigeten már egy teljesen kialakult, hatalmas pusztai kultúrát találunk, mely sok tekintetben rokon az ezer évvel későbbi hun kultúrával. Az egy-

korú és későbbi görög és keleti irodalom ezt röviden „szkíta” gyűjtőnévvel jelölte. Előzményei között a kimmeriek kultúrája játszott a legfontosabb szerepet, mert feltehető, hogy a gazdasági élet megváltozásának egyes fázisai, például a lónak, mint gazdasági és harcászati tényezőnek bevezetése, ennek a kultúrának körében mentek végbe Kelet-Európában. Emellett a kialakulás anyagi és szellemi előfeltételei között döntő szerepet játszottak a görögségnek (elsősorban a kisázsiai iónoknak) gyarmatalapításai a Fekete-tenger északi partvidékén. A görög kultúra itt lépett először közvetlen kapcsolatba a puszták világával. Az iráni világ anyagi és szellemi vívmányai is részben a kisázsiai görögség közvetítésével jutottak el a gyarmatvárosokon át a szkíta világ körébe. A pusztai népek termelésének legfőbb felvevői a görögök és a perzsák voltak. Az anyagi és szellemi javak kicserélődése természetes folyamat lett, mely sem a pusztai népeket, sem a város lakó déli népeket nem forgatta ki életmódjukból. E kölcsönhatások ténye az eurázsiai kontinens északi felének művelődéstörténetében az egyik legnagyobb jelentőségű folyamat volt. A görög kultúra nagyságát a barbár kultúrák tükrében láthatjuk visszatükröződni. A Kr. e. 6-4. századi szkíta művelődési kör minden tekintetben ellenlábasa az egykorú görögnek, de nélküle nem lett volna a kontinensnek utóhatásában egyik legjelentékenyebb kultúrájává. A puszták világa közel kétezer éven át állott a görög szellem különféle alkotásainak lenyűgöző hatása alatt. Sajátos művészetének egyik legmélyebb forrása az ó-ión művészet volt.

Az ó-ión művészeti elemek a pusztákon minden irányban elterjedtek és a különböző kultúrkörök művészetében sajátosság módon továbbfejlődtek. Az Észak- és Közép-Európa korai-középkori germánjainak művészetében szereplő állat- és embermotívumok és azok stilizálása is nagy részben a Dél-Oroszországba átültetett ó-ión-szkíta (mixhellén) művészet köréből származik. Ez a műveltségi kör szárazföldi és vízi utakon át állandó kapcso-

latban állott az iráni világgal is, mely a pusztákon a legkorábbi időktől erős versenytársa volt a görögségnek.

Nyugat felől idővel két folyamat kapcsolódott bele Dél-Oroszország ókori fejlődésébe. A Nyugat-Európa felől terjeszkedő keltaság még a Kr. e. 400-300 körüli időkben elérte Dél-Oroszországot és a Kaukázusig mindenütt mély nyomot hagyott maga után a pusztai népek művelődésének fejlődésében. Hatása több, mint ezer éven át tovább élt és világosan felismerhető még a középkorban is. A másik folyamat az északnyugat felől kiinduló germán áramlat, melynek kezdetei a Kr. sz. körüli századokba nyúlnak vissza. A hun birodalom kialakulását közvetlenül megelőzte Dél-Oroszországban Hermanarik hatalmas keleti gót birodalma, mely az ősi szkíta kultúra örökébe lépett. Virágzásának a hunok fellépése vetett véget. A keleti gótok további nagyjelentőségű szerepe azonban a hunok uralma alatt sem szűnt meg.

Kelet felől a legkorábbi időktől kezdve kell számolnunk a középpázsiai népelemek kisebb-nagyobb mérvű beszívargásával. A Káspi-tenger északi partja és az Urál közötti síkság volt a népek átjárója. Ezen keresztül húzódott a Dél-Oroszországot Szibériával összekötő ősrégi karavánút. Az óriási távolságokat áthidaló karavánélet méreteiről mai ismereteinkkel alig tudunk fogalmat alkotni magunknak. Csak a végeredményeket, a nagy összefüggéseket látjuk és szinte értetlenül állunk az olyan világhatalmi tényezők előtt, mint a szkíta művelődési kör, vagy a hun birodalom.

A ránk maradt tárgyi emlékek, azoknak előfordulási körülményei és statisztikája hiteles forrásanyag e roppant birodalmak belső életének megismeréséhez. Itt most ennek a forrásanyagnak tanulságait fogjuk vizsgálni.

Már az eddigiekből látható, hogy a ránk maradt régiségek, mint anyagi értéket képviselő, vagy használatuk miatt becses tár-

gyak, a kor gazdasági életétől el nem választhatók. A gazdasági életbe való betekintésünket korábbi időknél kezdjük.

A hun birodalom gazdasági berendezkedése lényegileg ugyanaz volt, mint a korábbi és későbbi nomádállamoké. Ezek életmódja elsősorban az állattenyésztésre volt alapítva. E mellett, egyes csoportoknál, a kalandozásokkal járó zsákmányszerzés, a földművelés, másoknál a vadászat, halászat jutott még kisebb-nagyobb szerephez. Mindez nemcsak a saját szükségleteket volt hivatva szolgálni, hanem egyúttal kiviteli célokat is szolgált. A termelés módja tipikusan külterjes volt, eszközei között pedig a különféle leigázott népelemek is nagy szerepet játszottak. Az utóbbiak és a szomszéd népek szolgáltatták az emberkereskedelem anyagát. Az értékesítő árúcikkeket a beszerzés vidékén fekvő megerősített telepeken halmozták fel a téli hónapok alatt. Ezek a telephelyek sok esetben óriási távolságokra voltak az „anyaországtól”, mélyen benn a leigázott népek területén. A telephelyek tulajdonosai és fegyveres személyzete fennhatóságuk alatt tartották a vidék őslakóit. A téli hónapokban felhalmozott holmikát tavasszal szekerekre, hajókra és állatokra csomagolták és az év nyári hónapjaiban fegyveres őrizet alatt messze vidékekre szállították. Ez a rendszer magyarázza meg a hun sírleletek nagy területeken való „szétszóródását”.

A hun birodalom gazdasági életének fő ütőerei, a nagy kereskedelmi útvonalak és az említett beszerzési helyek már ezer évvel korábban megvoltak és egészen hasonló gazdasági rendszert alkottak. A szkíta anyaterületek készítményeit megtaláljuk messze északon, a sokkal alacsonyabb színvonalon élő népek helyein. Északra a legjelentősebb ilyen terület a Káma folyó vidéke, a prémek hazája volt. E területnek természeti kincsekben való rendkívüli gazdagsága miatt az oda vezető volga-kámai útvonalnak igen nagy jelentősége volt. Az összes pusztai népeknek nemcsak gazdasági életében, hanem történetében is fontos szerepet

játszott ez az útvonal. Nyugat felé, a Kárpátok fölött, a víziútak mentén Szilézia, a Kárpátok alatt Magyarországnak kevésbé hegyes és sík területei szerepelnek már a szkíta korszakban, mint szkíta telephelyekkel megrakott vidékek. Kelet felé a Káspi-tenger fölött vezető pusztai karavánút egyik legnagyobb jelentőségű végcélja a minuszinszki medence volt a Jeniszej felső folyásának egyik szakaszán. Ez a hegyekkel és őserdőkkel körülvett medence alig nagyobb a mi Dunántúlnknál. Minden oldalról való védettsége, földjének kiválósága s az egész környéknek természeti gazdagsága miatt ősidők óta virágzó kultúráknak volt a színhelye. Az itt talált régiségek ezrei arról tanúskodnak, hogy a minuszinszki medence a történeti időkben a legszorosabban kapcsolódott Dél-Oroszország érdekköréhez. E mellett aránylag korán, a Kr. sz. körüli századokban kapcsolatba került a Kínai-birodalommal is.

A régészet egyik legnagyobb rejtélye volt az oroszországi szkíta művelődési kör egyes fegyvereinek, használati eszközeinek és művészeti motívumainak tömeges feltűnése a minuszinszki medencében. Mindezek ott a hagyományos ázsiai tömör bronzöntésben jelentek meg és ebben a kivitelben fejlődtek tovább. A kérdés az volt, hogy valamely, előttünk ismeretlen, déli, közös központnak két ellentétes irányban haladó kisugárzásáról van-e szó, vagy a két rokon terület közötti óriási távolság áthidalható-e valamiképpen? Utóbbi esetben is még kérdéses volt, hogy melyik az adó fél. Ma már világosan látjuk, hogy a szóbanforgó műveltségi elemek a görög és perzsa elemekkel erősen áthatott déloroszországi puszták világából indultak útra különböző irányokba a karavánutakon és hogy a minuszinszki medencébe is innen szármáztak el. Az állandó érintkezéssel együttjártak természetesen a kölcsönhatások. A déloroszországi szkíta-görög művelődési kör keleti expanziója még messzebbre is eljutott a hegyek között

húzódó steppéken. A híres ordoszi bronzok művészete is elsősorban ebből a forrásból táplálkozott.

Az eurázsiai kontinens steppe-területein tehát a szkíta korszakban alakult ki a gazdasági tényezőknek az a nagyszabású rendszere, melyet fõntebb jellemeztünk. A gazdasági életnek említett beszerzési telepei a hun birodalom belsõ életének is jelentõs tényezõi lesznek.

De minõ változások mentek végbe a steppe-világban a közbeesõ csaknem ezeréves idõszak alatt? Mivel a hun régiségek maguk is ennek az ezeréves fejlõdésnek szerves folytatásai, elõször tartunk szemlét a szkíta mûvelõdési kör lehanyatlása (Kr. sz. elõtt 300 körül) utáni, közbeesõ idõk viszonyain.

A fõ gazdasági tényezõk a szkítaság aláhanyatlása után is ugyanazok maradtak. Régóta megállapított tény, hogy az új puszta hódítók a kereskedelmi utak, központok és gyûjtõhelyek kialakult rendszerét nem rombolták szét, hanem épségben tartották és a maguk érdekeinek szolgálatába állították. Ennek alapján bizonyos mérvû gazdasági folytonosságról beszélhetünk, mely a szkíta mûvelõdési kör kialakulásának idejétõl kezdõdõleg az egész ókoron és korábbi középkoron át tartott.

Kr. e. 300 körül újabb iráni népek nyomulnak be Dél-Oroszországba és a régi mûvelõdési viszonyokba új elemeket hoznak magukkal. A történeti terminológia „szarmata” névvel jelöli az új hódítókat. A fõnmaradt régiségek arról tanúskodnak, hogy a Kr. elõtti évszázadokban több hullámban érkeztek ezek a szarmata népelemek. Legnyugatibb elõretolt csoportjuk a Kr. sz. elõtti idõben a magyar Alföldön telepedett meg. Szarmata-jazygok neve alatt sűrûn szerepelnek a rómaiak történeti irodalmában mint a tartományok állandó rémei.

A görög gyarmatvárosok továbbra is megtartották gazdasági kulturális jelentõségüket. A görög mintára berendezett városok

némelyike nagy politikai hatalomra is tett szert. Az Azovi-tenger vidékén, a kimmeriai Bosporus körül tovább élt az ú. n. bosporusi királyság, uralkodó dinasztiával és saját pénzveréssel. A Krími-félsziget jelentős volt gazdasági, katonai és politikai tekintetben egyformán. Chersonesos volt a trák Bosporus felé szolgáló legfontosabb kikötő. A bizánci korszakban továbbra is görög kézen van. A Konstantinápolyba vezető nagy kereskedelmi útnak, mely a skandináv országokból indult ki, egyik legfontosabb átmeneti pontja volt. Így érthető, hogy a Krím-félsziget a régi pusztai népeknek, közöttük a hunoknak életében is nagy szerepet játszott. Különböző kori pusztai népek, így a hunok legelőkelőbbjeinek sírjait találták a Krími-félszigeten.

A hun birodalom kialakulását közvetlenül megelőző századok épp oly bonyolult viszonyokról és intenzív gazdasági és szellemi életéről tanúskodnak, mint a megelőző idők. De a letehetségesebb germán népnek, a keleti gótoknak birodalma Dél-Oroszország összes tényezőit egy szervezetbe foglalta megint össze. Az általános világhelyzetet ekkor a nem-római területeken nagy fellendülés jellemezte. Dél-Oroszország szempontjából nagyjelentőségű tény volt az újperzsa birodalom megalakulása a Kr. u. 3. sz. elején. Az egyensúlyi helyzetet ekkor, illetőleg a következő századokban körülbelül olyan tényezők tartották fenn, mint a szkíta korszakban: a kelet-római birodalom, az újperzsa birodalom és Dél-Oroszország vezető népei. Dél-Oroszországban a gazdasági és kulturális élet folytonossága következtében a különböző eredetű és jellegű műveltségi elemek nem semmisültek meg, hanem az újabb és újabb alakulatok körében tovább virágoztak. A keleti gótok az ókori írók és a régészeti leletek tanúsága szerint nagy mennyiségű aranyat jutottak birtokába a római birodalomból, melynek császárai évi adóval és ajándékokkal fizettek a hatalmas barbár népnek. Ez az arany nagy részben új feldolgozás alá került a déloroszországi fémművesség! központokban, s a gazdag-



ság a kisművészetek területein óriási föllendülést vont maga után. A germánság legnagyobb kincsei ebben a keleti gót környezetben keletkeztek. A fennmaradt kincs- és sírleletek Dél-Oroszország virágkoráról tanúskodnak, bár az általunk ismert anyag elenyészően csekély ahhoz viszonyítva, ami akkor a kezekben forgott. A hun hódítás a keleti gót birodalom politikai hatalmának véget vetett. Az előkelők nagy része a nép széles rétegeivel együtt elhagyta az országot és nyugatra költözött. De a nagy tömegek helyben maradtak és a Krími-félszigeten még a hunok politikai bukása után is sokáig szerepeltek. A helyi kultúra pedig egyik legerősebb tényezője lett a hun birodalom műveltségének.

A 4. sz. második felében és az 5. sz. folyamán azokon a területeken, melyek a hun birodalomhoz tartoztak, a művelődési viszonyokban új irányzatok lépnek fel. Ezek lényegileg a megelőző korok alkotásaiban gyökereznek. Különösen a szarmaták és gótok arany művességének hatása volt erős az új birodalomban. Mai régészeti ismereteinkkel módunkban van már megállapítani, hogy a hun birodalom vezető elemeinek miféle tárgyak felelnek meg a ránk maradt nagy régiséganyagban. Ismerjük temetkezési rítusukat, fegyvereiket, használati eszközeiket, továbbá személyüket és különféle felszereléseiket szolgáló díszítményeiket, ékszereiket, amennyiben azok a sírleletekben és néhány szórványos leletben ránk maradtak. A hun régiségeket a birodalom fennállásának rövid időtartamán (kb. 80 év) belül nincs módunkban pontos időrendi egymásutánba állítani. Ilyen rövid idő nem elégséges ahhoz, hogy a különféle fegyverek, használati tárgyak alakjában és a kézművészek terén lényeges változások álljanak be. A fejlődési fokozatok, melyeket más, hosszabb élettartamú művelődési körökben megfigyelhetünk, itt még hiányzanak. A sírleletek etnikai meghatározásánál sem lehet száz százalékos eredményt Vamunk, mert arra is kell számítanunk, hogy a „hun divatot”

idegen fajú előkelőségek is átvehették. Az antropológiai anyag a legtöbb sírleletnél hiányzik, mert akkor a halotthamvasztás dívott és így a csontok a tudományos vizsgálat szempontjából használhatatlanokká váltak. Így inkább csak az ókori írók adataiból lehet következtetni, hogy a hunok, legalább is részben, a mongol faj körébe tartoztak. A közöttük élő más fajú népelemek tárgyait a hun jellegű sírleleteknél elválasztani nem lehet, tehát amikor hun régiségekről beszélünk, akkor bizonyos fenntartásokkal kell élnünk. Az kétségtelen, hogy a hunok hagyatékával van dolgunk. A hunok fogalmának meghatározásánál azonban szintén nem lehet száz százalékos biztosságot elérnünk.

A hun régiségek vizsgálatánál különös figyelmet érdemel a lelőhelyeknek egymáshoz való viszonya, sűrűsége és geográfiai helyzete, nemcsak azért, mert a hun birodalom kiterjedését és expanzióját jelölik, hanem mert a lelőhelyek rendszerint a gazdaságilag vagy katonailag fontosabb területeken, a fő kereskedelmi utak mentén, vagy a beszerzési vidékeken fordulnak elő sűrűbben és így e lelőhelyek a hun birodalom belső életének fontosabb tényezőire is rámutatnak bizonyos mértékben.

A hun régiségek Magyarországon fordulnak elő legsűrűbben. Ennek oka abban a körülményben rejlik, hogy a birodalom székhelye csakhamar ide tevődött át. A kialakulás folyamata azonban déli és délkeleti Oroszországban ment végbe. Az anyagi kultúrának ezzel összefüggő jelenségei tehát nálunk gyökértelenek. Mégis a hazai emléktanyag vizsgálatából indulunk ki, mert ezek az orosz pusztákon végbement fejlődésnek- legkimagaslóbb emlékei.

Csongrád vármegye keleti, illetőleg déli része a Magyarom szagra telepedett pusztai népek életében jelentékeny szerepet játszott. Ezt nem annyira a talajviszonyok kedvezőségének, mint inkább földrajzi helyzetének köszönhetette. Szeged vidéke a Tisza

és a Maros mentén vezető utaknak kiinduló pontja volt. Ezek az utak a bizánci birodalomba, Dél-Oroszországba és az északi Kárpátok vidékén át Ukrajnába vezettek. Ez a körülmény a régészeti leletek gazdagságában és változatosságában is visszatükröződik. A szegedi és szentesi múzeumok gazdag népvándorláskori gyűjteménye a pusztai népek művelődéstörténetének egyik legértékesebb forrása.

Az 1926. évi szeged-nagyszéksői nagy aranyleletről kevés hiteles adat áll rendelkezésünkre. Az aranytárgyak véletlenül kerültek napvilágra. Sok elkallódott, mire az első darabok a szegedi múzeumba jutottak. Az első nyomon elindulva Móra Ferenc még nagy mennyiségű aranyat talált egy fa tövében „csontváz vagy temetkezésnek nyoma nélkül.” „Már 15 évvel ezelőtt is nagyon sok arany tárgyat találtak ugyanazon a helyen; amint mondja a nép: „fél talicskával tolták haza az aranyat-. Ennek nagy részét beolvasztották, sok darab került zálogházba is.” Az 1926. évi lelet egy része az I.-II. táblákon látható. Az itt nem ábrázolt darabok: egy tömör arany nyakperec, háromszög-alakú aranylemez-borítások hálószerű préselt mintázattal, nagyobb mennyiségű, többé-kevésbé meghatározható alakú aranylemez-töredékek és egyéb törmelékek.

Ugyanezen helyen 1934. március havában földmunka alkalmával újabb, nem kevésbé értékes aranyelet került napvilágra. Főbb darabjai: egy félgömb-alakú aranycsésze alacsony lábbal (III. t. 1), a láb belső oldalán bepontosított felirattal és egy alacsonyabb aranycsésze, fenekén belül nyolclevelű rekesz-rozetttával (III. t. 2). Ezeken kívül kisebb-nagyobb aranylemez-töredékeket és olvadt üveg-rögöket találtak. Mindkét aranyedény tűztől eredő rongálódásokat és olvadási nyomokat mutat. Az alaktalan olvadt üveg-rögök az épebben maradt edény kerek rekeszeiben alkalmazott üvegberakásoknak maradványai. Hasonló geszi nyomok láthatók az apróbb, kevésbé jelentékeny aranytár-

gyak némelyikén is. A tűz kétségtelenül a találás helyén érte a nagyértékű kincseket, az alkalom pedig csakis a halotthamvasztás lehetett. A leégett máglyára rárakták a halott fegyvereit, eszközeit és edényeket, mielőtt a maradványokat összetakarítva végleges sírba tették volna. A mellékletek nagy része már a pernyében elpusztult, ránk csak a fémtárgyak egy része maradhatott.

A két nagyszéksósi lelet szorosan összetartozik. Az apróbb tárgyak azonossága azt mutatja, hogy a két lelet egy kornak és egy népnek emléke. Valószínűleg egy fejedelmi személy temetkezéséről van szó.

A szeged-nagyszéksósi sírleletek mélyen bevilágítanak a hun birodalom művelődési viszonyaiba. Az aranyrekeszes művesség, mely Dél-Oroszországban a legkorábbi idők óta ismeretes volt, most uralkodó szerepet játszik. Többféle változata szerepel. A leggondosabban készített példányokon (I. t. 1-14) a piros kövekkel kitöltött aranyrekeszeket külön felforrasztott, rovátkolt arany drót szegélyezi. Egy másik stíluscsoportnál kékes-fehér kvarckő szerepel betét gyanánt, a rovátkolt finom drótszegélyezés helyett pedig külön felforrasztott, gyöngysort utánzó arany-szalagot találunk (I. t. 19, 20). Ez a szegély gyakran el is marad (I. t. 21, 22). Az I. t. 15-18 aranylemezek részben ebbe a csoportba tartoznak, de a rekeszekben piros gránátbetét van. A két stíluscsoport között az a különbség, hogy az egyiknél az egész mezőt rekeszhálózat tölti ki, a másikon pedig egymástól különálló rekeszek díszítik. Egy harmadik stíluscsoportnál a rekeszhálózat drótszegélyezés nélkül szerepel (II. t. 1-19). Mindhárom stíluscsoport – bármennyire jelentéktelennek látszik is a különbség közöttük – különböző, ősrégi déloroszországi hagyományokat őriz, ugyanúgy, mint az I. táblán látható kis aranylemez-ruhadíszítmények (23-32), vagy a II. táblán levő arany késnyélborítás (21). Legvilágosabb ez az utóbbi daraboknál. A régi perzsa viselet jellemző díszítményei voltak a szegélyekre felvar-

rótt, különféle alakú arany-pitykék. A szkíták a perzsa ruhaformával együtt ezt a díszítési módot is átvették és több mint ezer évre divattá tették a pusztai népek körében. A nyélborítás díszítése a jellegzetes görög palmettafrízből és a háromszögekben granuláció utánzásából áll. Az aranyrekeszes művesség a szkíta művelődési körben kezdett azzá fejlődni, aminek a nagyszéksőségi leletben mutatkozik. E késői korban már a száraz, geometrikus irányzat az uralkodó, de itt Ott ebben is még felbukkan a szkíta állatstílusnak egyik vagy másik motívuma. A II. t. 1. ábra arany szíjvég ragadozó-madárfeje (griff-fej) a leggyakoribb szkíta állatmotívumok közé tartozik. Egy ismeretlen lelőhelyű, de kétségtelenül magyarországi leletben, mely még az 5. sz.-ba tartozik, a nagyszéksőségi madármotívumot találjuk gazdagabb kiképzésben (IV. t. 1-2). A leletbe tartozó gránátbetétes arany gyöngyszem (IV. t. 3) viszont a keleti gót műveltség körére utal.

A leletkörülmények ismerete hiányában a legtöbb nagyszéksőségi apróság rendeltetését nem tudjuk meghatározni, de valószínű, hogy ez a halotthamvasztás miatt különben is lehetetlen lett volna. A ruhadíszítményekről már szoltunk. Egyébként csak a II. t. 1-5. számú darabokról látható, hogy szíjvégek és a 16-20. számú darabokról, hogy csatok voltak.

Az 1934. évi szeged-nagyszéksőségi leletben visszatükröződnek a hunkori legfőbb műveltségi tényezőknek egymást keresztező hatásai. Belső-Ázsia, Perzsia, északi Kaukázus, Wolfsheim (Rheinessen) egymástól szinte mérhetetlen távolságnyira eső helyeit kapcsolja ez az egyetlen lelet össze. A közbeeső távolságok nagysága azonban nem fog olyan mérhetetlennek feltűnni, ha a közbeeső rokon leleteket is megismerjük.

Az arany csésze (III. t. 2) a görög omphalos-Csészének barbár utánzata. Az „omphalos-t nyolclevelű rozetta jelképezi. A közepe körök és a körülvevő levélalakú rekeszekben valószínűleg üvegpasztá-berakás volt. A kőberakás nem pusztult volna el ilyen

nyomtalanul a tűzben. Az edény alakját rossz állapotban való fennmaradása ellenére is sikerült megállapítani, mert az egyik oldalrészlet egészen az edény szájáig megmaradt. Ezt a formát jól ismerjük a szilágysomlyói keleti gót kincsből, amelyben három ilyen aranycsésze fordul elő, mindegyiknek fenekén az „omphalos”-t jelző rozettával. A Maeotis-vidéki gót fémművességben a görög edényformához még egy oldalsó karikát is tettek, amivel a szkítáknak övhöz csatolható szent edényét utánozták. A szilágysomlyói kincs földberejtése a hun időkbe esik. A katasztrófát, amely olyan nagy keleti gót kincseknek .elrejtését okozta, mint a két szilágysomlyói, a krásznai és a petrosszai, nem ismerjük. A keleti gótok tudvalevőleg nagy szerepet játszottak Attila környezetében. A régészeti leletek a gótoknak és hunoknak még mélyebb kapcsolatáról tanúskodnak. Kultúrájuknak egyik legerősebb összekapcsoló tényezője a déloroszországi görög-szkíta művelődési kör hagyománya volt, mely mint nagyértékű örökség, a későbbi pusztai népek szellemi életében is döntő szerepet játszott. Különböző művészeti tevékenységeiknek egyik legjellemzőbb vonása e hagyomány ápolása volt. A karikával vagy csattal ellátott omphalos-csésze szerepe a hunokkal nem szűnik meg. Az avarkor végén ismét három példányban (egy kicsi és két nagyobb) tűnik fel a nagyszentmiklósi kincsből. Átmegy a késői középkorba, ahol a János-áldomás fogalmkörét szolgálja, az orosz egy ház pedig az eulogia-csészék szerepében használja a mostani időkig. A szeged-nagyszéksói arany omphalos csésze kétségtelesen szakrális edény, hatalmi jelvény.

Az üstalakú aranyedény (III. t. 1) kis szájaszéle alatt három sorban nagy kerek áttörések sorakoznak. A középső sor áttörései a két külső sor áttörései közé esnek; erre a váltakozó helyzetre az, összefüggések megértése szempontjából ügyelnünk, kell. Az áttörésekbe üvegberakást kell képzelnünk; az összeolvadt üvegrögök, sajnos ma már nyomát sem mutatják a mintázatnak. Az

üvegbetét megerősítésének módját a fénykép (III. t. 1) jól szemlélteti. Az edény gömbölyűen keskenyedő alsó része kívül-belül díszítetlen. A rövid láb tölcészerűen kifelé szélesedik, az edény hez forrasztással erősítették hozzá. Ezen a különös aranyedényen, mely az archeológia világában ezidőszerint egyedül áll, többféle irányzat kereszteződését figyelhetjük meg. Az edény alakja láb nélkül a római-kori Dél-Oroszországban nagyon elterjedt, csiszolt üvegcsészékével egyezik. Az egyezés annál feltűnőbb, mert ezeknek az üvegcsészéknek a díszítése igen gyakran csiszolt körlapok egymásfeletti soraiból áll. A körlapok itt is ugyanolyan változó helyzetűek, mint az arany csészén. Ezeknek a csiszolt üveg-edényeknek a közvetlen hatásával azért kell számolnunk, mert a Dnyeper vidékének hunkori sírleleteiben igen gyakran fordulnak elő (Csernjachov, Romaski). A kifelé szélesedő láb azonban egészen más jelleget ad az egész darabnak. A szkíta-kori görög és szkíta bronzüstök egyik alapformája van előttünk. Még a szkíta kultúra virágzásának idején elkerült ez az üstforma Szibériába és Belső-Ázsiába, a minuszinszki medencébe és ott ebben a formában sok évszázadon át fennmaradt (XIII. t. 1, 2). A minuszinszki múzeum híres bronz-régiségei között nagy mennyiségű, ilyen tölcészerű alakú lábbal ellátott bronzüst szerepel. A Jeniszej folyónak Minuszinszk-vidéki szakaszán (Kizil-Kaja) a múlt század 80as éveiben olyan szikla-rajzokat fedeztek fel, melyek<sup>L</sup> áldozati jeleneteket örökítettek meg (VIII. t. 1-9). Ezeknek az üstöknek a szerepe itt világos. A rajzokon szereplő kilenc üst között a mi aranyedényünkhöz egészen közel álló formát is találunk (VIII. t. 1-2 és 5). Amint alább látni fogjuk, ezek a tölcészerű lábbal ellátott bronz áldozati üstök nagy szerepet játszanak a hunok kultúrájában. A hun birodalom fő helyein mindenütt felbukkannak. A Minuszinszk-vidéken már korán elkezdik miniatűr formában gyártani ezeket a jellegzetes alakú üstöket és mellékletek gyanánt a halottak mellé teszik azokat. A szeged-

nagyszéksőségi „arany-üst” is ilyen kicsinyített áldozati üst, mely természetesen továbbra is vallási vonatkozású edény gyanánt szerepel, ugyanúgy, mint a sírlelet omphalos-csészéje. Tehát már ennél az aranyüstnél találkozunk a hun birodalom belső-ázsiai kapcsolataival. Ez a példány azonban a láb belső oldalán világosan megmaradt, bepontosított felirat technikai kivitelének tanúsága szerint és a betűk nagy részének görög volta alapján déloroszországi készítmény. Valószínűleg ott, vagy azon a vidéken készült, ahol az omphalos-csésze.

Az aranyedény testének üvegberakásos díszítése a bronzüstök körében ismeretlen. Ez a díszítő eljárás az újperzsa birodalom aranyművességének egyik sajátos irányzata, amelyet a hun birodalomnak keleti részei közvetlenül vettek át a perzsa területektől. A párisi Bibliothèque Nationale híres Khoszrau-csészéjén (V. t.) a köralakú rekeszekben színes kő- és üvegberakások túlnyomó részben még megmaradtak. A középső nagy vésett hegyi kristály II. Khoszrau Párvézt (590-628), az utolsó szaszanida-uralkodót ábrázolja. Ez a csésze tehát jóval későbbi időből származik, mégis rendkívül fontos darab a nagyszéksőségi edény üvegberakásos díszítésének származtatása szempontjából, mert rámutat e stílusirányzat virágzási körére, az újperzsa birodalomra.

Van azonban egy Rajna-vidéki hunkori leletünk, melynek egyik darabja szintén összehasonlítható a szeged-nagyszéksőségi aranyüst díszítésével. Ez a híres wolfsheimi lelet, mely eddig többféle magyarázatra adott alkalmat. A lelet összképét a VI. t. 1-8 alatt, a szempontunkból fontosabb darabok nagyobb képét pedig a VII. t. 1-5 alatt láthatjuk. E lelet rejtélyét a nagyszéksőségi lelet és a hun régiségeknek meghatározása fejtí meg. Általában a hunok elől menekülő nyugati gótokkal szokták kapcsolatba hozni, azonban ma már világosan látjuk, hogy a hun birodalom művelődési viszonyainak szerves tartozéka. A nem kopott aranyérem (VII. t. 5), mely Valens római császártól származik (364-378),



arra mutat, hogy a sír a hun uralomnak inkább az elejére esik. Amint látni fogjuk, a többi tárgy is ezt a korhatározást támogatja. Az aranycsatok (VI. t. 5-7, VII. t. 2-3) jól ismert formák Szeged-Nagyszéksósról (II. t. 16-20) és más hun leletekből (XIV. t. 2, 6-8). A kiszélesedő végű arany karperec (VI. t. 4) a germán népek sírleleteiben nagyon sokszor szerepel. Érdekes azonban a három nagyobb darab. Az aranyfibula (VI. t. 8, VII. t. 4) az Oroszországba elszármazott kelta fibulának a továbbképzése. Déloroszországi és magyarországi hun leletekben nem ritka. Divatja túléli a hunok politikai bukását és a következő századok pusztai népeinél, továbbá az erdélyi medence germán fajta gepidáinál szinte változatlanul fennmarad. Az arany nyakperec (VI. t. 2) és a csüngős arany díszítmény (VI. t. 1) állítólag összetartozik olyan formán, hogy az utóbbit egy elveszett tag segítségével a két állatfej közé függesztették. A csüngőtag díszítési rendszere a szeged-nagyszéksósi aranyüst és a Khoszrau-csésze díszítési rendszerét mutatja. Készülési köre iránt a legcsekélyebb kételkedünk sem lehet. A hátsó oldalon alkalmazott pehlevi felirat (VII. t. 1a) az első szaszanida uralkodónak, Ardasírnak (megh. 241-ben) nevét tartalmazza ( Artachsatar). A fényképen jól látható, hogy az alsó csüngőtag függesztő tengelye, mely arany drót, rendh-vül erősen kopott (VII. t. 1). A darab tehát hosszú ideig volt használatban. Ennek a 4. sz. végéről való leletnek a legrégibb darabja. A nyakperec állatfejei a délorszországi görög kar- és nyakperecek állatfejeinek leegyszerűsítései. A fejek pontozott és vésett rajzolatában és egyszerű ornamentikájában az ó-ión aranyművesség technikai fogásainak az emléke él. A rekeszes csüngődísz berakása piros színű keleti gránát. A rekesztechnika ezen a korai darabon rendkívül finom. Ennek az irányzatnak az élete Perzsiában az egész szaszanida korszakon át tartott. A szeged-nagyszéksósi arany üst rekeszes technikája ennek a finom perzsa aranyművességnek a barbár utánpótlása. A wolfsheimi lelet azt

bizonyítja, hogy a hunok környezetében ez a stílusirányzat már a legkorábbi időben ismeretes volt. Viszont a wolfsheimi lelet történeti helyzete is más megvilágításba került a szeged-nagyszék-sósi lelet és más rokon leletek által.

A wolfsheimi lelet nem áll elszigetelve nyugati Európában. A Strassburg-melletti Mundolsheimben még a múlt század 80-as éveinek elején találtak egy értékes leletet, melynek hun származását csak nemrég állapították meg. A benne előforduló csat, karika-csüngős veretek, szíjvég, pikkelymintázatos lemezek a legjellemzőbb hun formákat mutatják. A wolfsheimi és mundolsheimi leletek a hun hatalom expanzióját jelzik nyugat felé. Ezek közül a wolfsheimi kétségtelenül a hunok középeurópai szereplésének legelejéről való. Hogy a tárgyak utolsó birtokosa hun, vagy a hunok környezetéhez tartozó alán vagy gót egyén volt-e, azt eldönteni nem lehet. A fibulás viselet semmi esetre sem zárja ki a hun birtokost. A közeli mundolsheimi lelet pedig arra mutat, hogy azokon a vidékeken a hunok megfordultak. Kétségtelen, hogy a wolfsheimi lelet a különféle tárgyak jellegzetes összetétele folytán is a hun birodalom művelődési viszonyainak jellegzetes kifejezője és hogy a hun környezettel a tárgyak birtokosa a legszorosabb kapcsolatban állt. Ennek a megállapításnak történeti szempontból az a jelentősége, hogy a hun érdekkör terjeszkedésének kezdetét Nyugat-Európában a legkorábbi időre, a 4. sz. utolsó évtizedeire határozza meg. Más területek és korok régészeti emlékéanyagában is megfigyelhető, hogy az egyes pusztai művelődési köröknek – nomád államoknak – katonai, illetőleg politikai természetű ténykedéseit hosszas kereskedelmi és kulturális kapcsolatok előzték meg, amelyeknek során a pusztai népelemek (kereskedői karavánok tulajdonosai és fegyveres kísérőik) az illető területek lakosaival és viszonyaival közvetlen ismeretségbe kerültek.

A germán világ művelődéstörténeti fejlődése szempontjából a

hun birodalom nyugati terjeszkedésének és a különféle germán népekkel való szoros kapcsolatának óriási jelentősége volt. Ennek következményei a művelődéstörténet más területein is mutatkoznak. De a régészeti emlékekben is mély nyomokat találunk. Ennek beható tárgyalására itt nincs mód. Azért példa gyanánt csak egy nagy jelentőségű leletre kívánok rámutatni, melyet ebben az összefüggésben még éppúgy nem vizsgáltak, mint a wolfsheimi leletet. A graubündeni Lenz a lelőhelye a IX. táblán látható művészi igényű fibula-párnak. Alapanyaga tömör ezüst. A visszanevező griffalak testének, szárnyának és nyakának belső mezejét arany-filigránnal és külön álló rekeszekkel (bennük piros kőve) díszített aranylemez-betét tölti ki. Ezt a betétet hozzásegeztek az alaphoz. Az alapanyaghoz tartozó ezüst kereten pontzással és véséssel kivitelezett, egészen elgeometrizált mintát látunk, mely csak a fark végén és a lábaknál igyekszik a természeti formákat követni. A wolfsheimi nyakperccel állatfejein (VI. t. 2) láttuk ezt a stílusirányzatot és ott mondtuk már, hogy ez a Dél-Oroszországba átültetett ó-ión aranyművesség technikai fogása volt. Ugyanez érvényes a lenzi állatalakra is. Maga az állatmotívum, a kampós csőrű, négy lábú szárnyas mitológiai állat is a déloroszországi forrásból származott el a legkülönbözőbb világtájak irányában messze vidékekre. Az állatmotívum annyira elstilizált, hogy mai szemmel az egyes testformák nehezen ismerhetők fel. Két hátsó lába külön áll, a két mellső ellenben össze van kötve. Visszanevező fején rövid kis bóbita is van: ez a griff-ábrázolások jellegzetes részlete (IV. t. 1-2). Csőre nyitva van. Ezen az állatképen az ó-ión technika a kelta filigrán- és rekeszművészeti irányzattal együttesen szerepel. E két irányzat egyesülése a déloroszországi szkíta területeken ment végbe. A lenzi íbülék készülését ideje az 5. sz. A darabok erősen kopottak a hosszas használatból megrongálódtak. A hátsó oldalukon UX. t. 2) látható túszerkezet spirálisa és rugója azonos a

wolfsheimi lelet aranyfibulájáéval (VI. t. 8, VII. t. 4). A lenzi állatalak különálló rekeszeiben már nem karneol található, mint a régebbi rokon filigránmunkákon, hanem piros gránát.

A hun aranyművességben szintén láttunk egy stílusirányzatot, melyet a nagy, különálló rekeszek jellemeznek. A szeged-nagy széksői aranyak között egészen leegyszerűsödött példányok szerepelnek (I. t. 15-18 és 19-22). A dvizsenszki leletben (a Kaukázustól északra) a különálló rekeszek a legjobb kivitelű filigránnal szerepelnek. A Káma-vidéki, kacsikai és a szibériai Kara-Agacs-i (Akmolinszki korm.) hun leletek között ugyancsak megtaláljuk a szeged-nagyszéksői egyszerűbb aranytárgyak kerek izolált rekeszeinek és granulációinak díszesebb mintaképeit.

A szeged-nagyszéksői leletek világviszonylati helyzetére még sok más összehasonlítást hozhatnánk fel.

A következőkben az áldozati bronzüstök emlékcsoportját vizsgáljuk. Amint láttuk, a szeged-nagyszéksői aranyedények egyike bizonyos összefüggéseket mutat ezekkel az üstökkel. Behatóbb vizsgálattal kimutatjuk, hogy ez a kapcsolat nemcsak a külső formákban nyilvánul meg, hanem sokkal mélyebben gyökerezik.

A múlt század második felében került napvilágra ismeretlen körülmények között két áldozati bronzüst, melyek ajándékozás útján jutottak egymástól teljesen függetlenül, különböző alkalommal a Nemzeti Múzeumba. Az első példány lelőhelye a pestmegyei Törtei (X. t. 1-la, XII. t. 2). Magassága 66 cm, felső átmérője 46 cm. Lába letörött, a törési felületből (XII. t. 2) aránylag karcúsú, kerek lábra következtethetünk. A hatalmas bronzüst öntőmintáját négy darabból állították össze. Az öntésnél kifolyt bronzanyagot reszeléssel távolították el. A másiknak lelőhelye a Kapós-folyó völgye Hogy ész és Regöly községek között (XI. t. 1-la, XII. t. 1). A törtelinél kisebb (52 cm magas, 33 cm felső átmérővel), díszítése egyszerűbb. Lába ennek is letörött, törési

felülete hasonló a törteliéhez. Egy harmadik, hasonló üst töredékét tárta fel a Nemzeti Múzeum ásatása Dunapentelén, egy késő-római épület romjai közül.

A magyarországi hun üstök egy stíluscsoportot alkotnak, egy korból is származnak. Korukat a höckrichti (Felső-Szilézia) üsttel együtt talált arany készítmények határozzák meg a hun időkre: két arany szíjvég, három arany csat és különálló rekeszekkel (piros köberakás) díszített aranylemez-töredékek, a szeged-nagyszéksósi és más hun leletekből jól ismert formák. Ezek az üstök a délorosz - országi görög és szkíta, továbbá a szarmata-kori és a Minuszinszkvidéki üstökhöz viszonyítva lényegesen haladottabb fejlődési fokot képviselnek. Alakjuk megnyúlt, díszítésük rendszere újszerű. A bronzöntés technikájában ilyen nagyméretű öntvényeknél egészen természetes eljárás a kiemelkedő vonalakkal való mintázás. Ezzel itt rendkívül hatásos felülettagolásokat értek el. A díszítőelemek közé részben a textilművességből, részint a fémművességből vettek át bizonyos elemeket. Az egyszerű alapformát a höckrichti üst mutatja (XIII. t. 4). A felület négyes tagolása és a felső rész vízszintes sávjai a lehető legegyszerűbbek. A fül négyszögletes. E fül körül helyezkednek el a törteli és kaposvölgyi darabokon a legyezőszerű félkörlapok, melyek lehetőség szerint rövid nyakon ülnek. A pusztai népek ismert emlékéanyagában egyedül a déloroszországi 4-5. századi fibuláknak egy bizonyos csoportjában találjuk meg ezt a formát. Itt közölt anyagunkban a XVI. t. 1, XVII. t. 1-3 számok alatt közölt fibulák képviselik ezt a típust. Szép számmal fordulnak elő az északi Kaukázus egykorú temetőhelyein is. Jellemző stílussajátságuk a nagy sima felület és a rá következő keskeny, rövid nyak. Talán nem gondolnánk erre az átvételre, ha az üst szája szélén ugyancsak ezen fibulás műveltségi kör aranyrekeszességének átvételét nem látnánk. A hosszúkás kis rekeszből álló sorozat alkalmazását az edény szélén a perzsa aranyművesség alkotásán, a Khoszrau-csészén már láttuk (V. t.). Ez a rekeszes-

művesseg korán átkerült Dél-Oroszországba és onnan tovább, különböző irányokba. A gót korszaktól kezdve különféle germán népek voltak a felvirágoztatói. A kerek fejű fibulák és a rekeszes technika a 4. sz. közepe táján már a legszorosabb kapcsolatban állva virágzik Dél-Oroszországban. Az üstökre való átvitel is csak ennek a virágzásnak igazi hazájában, Dél-Oroszországban történhetett meg. A rekeszeknek az edény szája szélén való alkalmazásában emellett valószínűleg perzsa mintaképek is szolgáltathattak alapot. A lecsüngő bojtok motívumának forrását a textilanyagok legnagyobb részének elpusztulása miatt nincs módunkban megállapítani.

A magyarországi üstök Maeotis-vidéki származására legújában döntő bizonyíték bukkant fel a Don-torkolat közelében levő Novocserkaszk város múzeumából (VIII. t. 10). Lelőhelye Ivanovski (Don-vidék). Az üstnek megvan a lába is. A törteli és kaposvölgyi üstöket (XII. t. 1-2) eszerint kell képzeletben kiegészítenünk. Középhegyet foglal el a höckrichti alapforma (XIII. t. 4) és a teljesen kifejlett törteli példány között (X. t.). A díszítés rendszerének tanulságos változatát szolgáltatja a permi múzeum üstje (XIII. t. 3), melynek felső fríze váltakozó helyzetű háromszögek sorozatából áll. Az arany rekeszes technikának ez a minta egyik legegyszerűbb és leghatásosabb motívuma (a szeged-nagy széksósi aranytárgyak között is előfordul: II. t. 2). A fül alatti Zsinórdísz a textíliák köréből származik.

Nincs módunkban végig elemezni az összes hunkori üstöket. Csak röviden annyit mondhatunk róluk, hogy valamennyinél a most megismert rendszer egyik vagy másik változatát találjuk. A büszki üst szájaszéle alatt rekeszutánzatból álló fríz (XIII. t. 7), egy Volga-vidéki üstön (Otoka és Zagarina közötti területről, Szimbirszki korm.) a fríz helyén is lecsüngő karikák sorozata (XIII. t. 6), egy Északkelet-Oroszországban lelt üstön pedig (Verchny Konec, Vologdai korm.) a lecsüngő karikák sora és a

fül alatt egy függélyes sorozatban négyszögletes rekeszek sorozata (XIII. t. 5) szerepel díszítmény gyanánt. A legújabban ismértessé vált dessai üstnek (Románia) szintén megvan a lába. A legyező-szerű fülön kívül lecsüngő karikák és felülettagozó bordák alkotják díszítését. Két másik romániai üst-töredék és egy morvaországi töredék (Bennisch, Freudenthali ker.) nem annyira az ornamentika, mint inkább a leletstatistika szempontjából jön tekintetbe.

Az üstök lelőhelyének egybevetése azt eredményezi, hogy rendszeres előfordulásuk nyugati határvidéke Magyarország, Morvaország és Szilézia, keleten Szibéria és a minuszinszki medence, illetőleg az Altaj-vidék, északon pedig a Volga-Káma-útvonal végén elterülő óriási erdővidék tekinthető a jelentékenyebb kisugárzási helynek, míg a hunkori anyaterületnek a Maeotis-körül és attól keletre elterülő vidékek számíthatók. A szeged-nagyszéksői aranyedényeknek is ez a vidék a hazája. Így érthető, hogy a nagyobbik aranyedény alakjában a bronzüstök hatása mutatkozik. Viszont így a Maeotis-vidéki rekeszes aranyművesség hatása is természetesnek tűnik fel az egykorú bronzüstök körében. A Minuszinszk-vidéki szikla-rajzokon többféle változata szerepel ezeknek a bronzüstöknek. Vannak egészen egyszerű, fül nélküli példányok (VIII. t. 1, 5), négyszögletes fülűek (4, 7), ívalakú füllel ellátottak (2, 3, 8, 9), végül egy olyan is akad, melynek fülén legyezőszerűen három gomb fordul elő (6). Az egyik fül nélküli üstnek alakja közel áll a szeged-nagyszéksői aranyüstéhez (VIII. t. 1).

Míg a magyarországi hun leletekről meglehetősen teljes képet alkothatunk magunknak, az oroszországi és az Uraitól keletre eső területek hun régiségeinek tervszerű összegyűjtését ma még nélkülözzük. A legnagyobb hun aranyleletek egyike, mely a Káspitenger és az Aral-tó közötti Uszt-Urt pusztaságon került néhány

éve napvilágra, még nem szerepelt az irodalomban (a leningrádi Néprajzi Múzeumban őrzik). Az alábbiakban három fontos területről mutatunk be egy-egy régiségcsoportot. Mindenekelőtt az 1892. évi keresi lelet egy részét (XIV-XV. t.), mely egy magángyűjteménnyel a varsói Nemzeti Múzeumba került. A lelet, sajnos, szétszóródott. Egy része a leningrádi Ermitage-ba, másika a kievi egyetem gyűjteményébe került, a többit magánosok vásárolták össze. Teljes képet alkotni az egészből ma már lehetetlen.

A zabla (XIV. t. 1-la) alapanyaga tömör ezüst, rajta rekeszekkel és rovátkolt dróttal díszített aranylemez-borítás látható. Szájvása vasból készült, ennek következtében csaknem teljesen elrozsdásodott. Kár, hogy a hozzátartozó teljes lószerszámdíszít nem ismerjük, csak föltételezzük, hogy a karikacsüngők (XIV. t. 9, 4-5), a szíj-elosztó (3) és kis csatok (6-8) hozzátartoztak. Technikai kivitel és stílus alapján tényleg összetartozhatnak. A Zabla szíj-elosztó veretein a különálló rekeszekben piros kőberakás van. A rekeszeket és az egész mezőt szegélyező rovátkolt drót valószínűleg drót, nem utánzat, úgy mint a wolfsheimi lelet aranyfibuláján is (VII. t. 4). A rekeszek közötti teret két oldalt egy-egy nagy ezüst szegfej, az aranylemezt az alapra erősítő ezüst szegek feje, tölti ki. Ez szolgál a szokásos granuláció pótlására.

A kisebb-nagyobb ezüst szíjvégek (XV. t. 1-10) tanulságos változatait mutatják a hunkori szíjvégeknek. Ezek az ezüst szíjvégek rekeszes művű arany szíjvégeknek megfelelői ezüst öntvényben. Mint ilyenek, egy rendkívül nagyjelentőségű folyamat kezdeti állapotát jelzik. A rekeszes arany példányok egy másik keresi leletben fordulnak elő (XIX. t. 1-4). Alakjuk ugyanaz. A rövidebb szíjvégeken henger-alakú kidudorodás fordul elő. A hosszabbak fönnszerűen háromszögű megerősítő részben végződnek. Már ebben a keresi leletben is fellép a sima felületű kivitelezés aranyban (XIX. t. 5-7). Az arany helyett azonban az olcsóbb ezüst lesz a gyakoribb. Ez a jelenség nemcsak a jellegzetes



hun övfelszereléseken, hanem a germán ékszeren, a fibulán is megfigyelhető.

A XVI. és XVII. táblákon Dnyeper-vidéki régiségeket látunk. Ezek nagy része a hun korból származik. A hun szíjvégek kétféle technikai kivitelét látjuk a félkörfejes fibulákon. A XVI. t. 3-4 számú bronzfibulák aranylemezzel vannak borítva. Szokásos díszítő-elemek a különálló rekeszek, rovátkolt drótszegélyezések, piros kő- és kék üvegbetétek. A félköralakú fejen látható szimmetrikus spirális-pár a filigránnal képzett kelta palmetta-motívum csökevénye. A XVI. t. 2 jelzésű darab hasonló aranylemezborításos példány, silányabb kivitelben. A XVI. t. 1, XVII. t. 1-3 számú fibulák azonos forma mellett a sima felület stílusirányzatát képviselik. A kétféle irányzatnak kapcsolatai a hun korszakot megelőző gót korszakban már annyira mélyek voltak, hogy a kétféleség sem kor-, sem etnikai vagy más különbséget nem jelentett.

Abban a környezetben, ahol ezek a hun üstök készültek, ennek a déloroszországi fémművességnek összes formái ismeretesek voltak. Amikor a korábbi, gombosfülű üstök (VIII. t. 6, XIII. t. 1-2) gyártása a hun birodalomban föllendült, egészen természetes, hogy díszítő motívumok gyanánt részben ennek a fémművességnek egyes elemeit alkalmazták. A XVI. t. 6 jelzésű övdíszítményen, mely a hun idők után készült, a kétféle irányzat egymás mellett él. A XVI. t. 7 számú ezüst csat viszont még a hun korszakba tartozik. Ez az egyszerű csatforma nagy számmal szerepel ezekben az időkben (XVII. t. 4-5). Alapanyaga ezüst. Véreiének belső mezejét aranylemez-betét tölti ki. De a kelta filigrán és izolált rekesz stílusirányzata itt még világosabban jut kifejezésre, mint a keresi zablán (XIV. t. 1-la). Az aranylemez kerete rovátkolt drótnak préselt utánzata. A belső mező négy sarkában egy-egy ezüst szeg feje látszik. A középső, egyetlen nagy rekeszben piros kő van.

Ugyanilyen és más rokon elemeket találunk a harmadik régiség-

csoportban, melyet a középső Volga-vidéki Pokrovszkról és Nizsnjaja Dobr inkáról származó hun halotthamvasztásos sírleletekből válogattunk össze (XVIII. t. 1-8, 9-11). Az itteni fémdíszítmények szerény alkotások, de mégis igen tanulságosak. Arról tanúskodnak, hogy a tömegcikkek a kiváló kivitelű, kevesebb számú drágaságokat utánozták. Így az elpusztult, vagy még a földben lappangó fejedelmi kincsek mibenlétéről némi fogalmat adnak. Az ismert hun fejedelmi sírleletek között nem talákoztunk például a görög Meduza-fej motívumával, amely a szerényebb hun leletekben gyakran szerepel (XVIII. t. 6). Az emberi maszkokból álló sorozat is (7) csak a szilágysomlyói első aranykincsben ismeretes ezekből az időkből. Ott a fejeket kelta filigrán-minták veszik körül. A pokrovszki töredéken is megfigyelhető, hogy a fejek körüli szabad teret rovátkolt drót-minták utánzata tölti ki. A fríz két szélét ugyancsak rovátkolt drót préselt utánzata szegélyezi. Ezek a maszkok már a Kr. e. évszázadok kelta aranyművességében nagy szerepet játszottak. A késői környezetben való életük a hun biro-, dalom művelődési viszonyairól mondottak után nem lehet idegenszerű. A XVIII. t. 8-11 jelzésű darabok igénytelen ornamentikája az eddig ismertetett emlékek után nem szorul további magyarázatra.

A XVIII. t. 1 alatt látható kannelírozott szalag nemcsak a hunkorban, hanem a gót korszaktól a honfoglaláskorig minden fém-művességben fontos technikai szerepet játszik Dél-Oroszországban. Nemcsak mint megerősítő fémszalagot alkalmazzák, hanem gyakran bevonják a díszítés rendszerébe is. A hun leletek között is nagy számmal szerepel.

A csontlemezek (XVIII. t. 3-5) a többféle anyagból (fa, szaru, inak) összeállított íj két végének erősítésére szolgáltak. A hűrt a háromnegyedkör-alakú bevágásban erősítették meg (4). Az összes pusztai nomád népek fegyverei között döntő szerepet

játszott. A hun sírleletek között is nagy számmal fordulnak elő íj-maradványok.

A hun emlékek ismertetése során meg kell emlékeznünk az agyagművesség alkotásairól is. A hunokkal kapcsolatba hozható kerámiai emlékek részben a már ismert előzményekben gyökereznek. A dolog természeténél fogva azonban ezeknél a törékeny és nehezen szállítható készítményeknél a helyi hatások jobban érvényesülnek. Így érthető az is, hogy a római agyagművesség befolyása itt sokkal erősebb, mint a fémművesség területén. Emellett a kelta kerámiai hagyományok is szembetűnők ezeknél az edényeknél. A legjellemzőbb forma egy füles korsó, kiszélesedő hassal, vízszintesen tagozott fejjel és fásimitással készült dísszel (XX. t. 1). A formának változatai a XX. t. 3 és 5 alatti korsók, míg a 2 és 4 alattiak világosan mutatják, hogy fémedényeknek az utánpótlásai (fémfülek). Agyaguk finoman iszapolt, a színük világos, vagy sötétszürke, néha csaknem feketébe hajló. Több mint ezeréves földbenfekvés után is érces hangot adnak. Ez a kerámia keleti, középső és nyugati Európában mindenütt elterjedt és az egész népvándorláskoron át a legdivatosabb cikkek közé tartozott. Jellegzetesen hun kerámiáról nem beszélhetünk.

A hun régiségek ismertetésében semmi tekintetben sem törekedhettünk teljességre. Az ismert főbb tárgytipusokat sem ábrázolhattuk a képes táblákon hiánytalanul. Hogy mégis megközelítő képet nyújtsunk, legalább rövid áttekintést kell még adnunk az eddig nem említett fontosabb magyarországi és oroszországi hun leletekről.

A szeged-nagyszéksői, 1926. évi leletnek méltó párja az 1900. évi pécsüsögi lelet, mely a pécsi múzeum büszkesége. Ez is csekély, mintegy 70 cmnyi mélységből került elő. A megmaradt Sabla nem jelenti azt, hogy lovas sírról van szó. A nagymennyi-

ségű arany, ezüst és vas tárgyon égésnek nyoma sem volt látható, így valószínű, hogy a temetés rítusa az elföldelés volt. A zablá egyszerű, karikás csikózablá, oldalsó egyenes száj vasakkal. Az oldalvasak aranylemezzel vannak borítva. Ebben a leletben látjuk a jellegzetes háromélű vas nyílcsúcsokat és vas lándzsavéget. Mindezek a használati tárgyak sok más díszítménnyel együtt ebben a hunkori formában túléltek a hun birodalom bukását és az elkövetkező új nagy nomádállam-alakulat körében tovább szerepelnek. Ezért régebben ezt a leletet is az avar korba sorozták. Az arany díszítmények alakja, technikai kivitele és stílusa azonos az említett nagyszéksőiakkal. Három darab arany szíj végen a wolfsheimi arany fibula egyszerű drótdíszítményének préselt utánzata szerepel.

Rokon sírleletet tárt fel a szekszárdi múzeum 1935 őszén Székszard határában. Az ősi pannóniai földön a római kor után még néhány évszázadon át fennmaradt a római téglakoporsós temetkezés. Ilyen sírban feküdt egy torzított koponyájú csontváz. Sírlelte két edény volt, melyek közül az egyik csaknem teljesen megsemmisült, a másik olyanforma ép korszó, mint a XX. t. 5. A jobb-kézben vaskés, a könyök táján vaskarika, a medencén ovális vascsat és egy arany szíjvég került elő. A koponya torzítását a békésmegyei és környékbeli síroknak abban a csoportjában találjuk sűrűn, amelyet éppen a szekszárdi sírban lelt kerámia gazdag változatai jellemeznek. A szekszárdi arany szíjvég szinte teljesen azonos a pécsüszögi szíjvégekkel. Tolna megyéből, Murgáról, már régóta ismerünk egy hun leletet, mely négy, aranylemezzel borított ezüstcsatból és egy díszes korszóból áll. E korszó formája ugyanaz, mint a szekszárdié. Hasonló kerámia kíséretében mongol koponyájú csontvázat találtak a Nyitra melletti Stráze-Vágőrön.

Magyarországon még a lévai és a keszthelygátidombi sírlelet tartozik ebbe a csoportba. Mindkettőben zablát találtak, jellegzetes hun fölszerelések kíséretében. A Magyarországgal szomszédos területekről ebben az összefüggésben elsősorban az üstök tárgyalá-

sánál szereplő höckrichti lelet említendő. Három aranycsat, piros köves rekeszekkel díszített aranylemez-töredékek, két darab arany szíjvég és egy bronztál a kísérői a híres bronzüstnek.

Kelet felé két nagy, fejedelmi temetkezés maradványa mutat közeli rokonságot a nagyszéksői és pécsüsüzögi leletünk csoportjával. Az egyik a moldvai Concestiben, a másik a Dnyeper-vidéki Novogrigorjevkan került napvilágra. A concestii leletben feltűnik az ősi szkíta ragadozómadár-motívum, az aranyrekeszes művesség legjobb kivitelében. A novogrigorjevкаи lelet egyrészt a magyarországiakhoz, másrészt a Volga-vidékiekhez kapcsolódik. A szék-szárdi téglasírban lelt arany szíjvég mindezekben a leletekben változatlan formában szerepel. Ilyen leletek helyei még Dél-Oroszországban, illetőleg a Kaukázus fölötti síkságon: Scserbataja Kotlovina, Zdvizenszk, Szaga (Aleski mellett), Muszljumova. Ezek az újabb régészeti irodalomban mint hun leletek helyei szerepelnek. Az orosz múzeumok azonban még számos leletet rejtenek, melyek a hun birodalom népeinek hagyatékához tartoznak.

A legkiválóbb minőségű hunkori aranykészítmények délkeleti Oroszországban és a szomszédos területeken maradtak meg. Látuk, hogy a bronz áldozati üstök és a szeged-nagyszéksői arany üst is ott készültek. Ezek az óriási területek voltak a hun vezető népelem szervezkedésének a színhelyei. Az exponált helyek mögöttes területének a régészeti leletek alapján az orenburgi kormányzóság és vidéke számítható. Sajnos, éppen ezeken a területeken történt aránylag legkevesebb régészeti kutatás. Ennek ellenére a véletlen folytán előkerült kincsekből aránylag sok és jelentékeny aranytárgy került be különböző időkben, különböző utakon az Ermitage-ba. A bosporusi királyság vidékét, melyet régészetileg jobban átkutattak, szintén ide számíthatjuk. Ezeket a fejedelmi aranykincseket szinte a mai időkig a gótoknak volt szokás tulajdonítani. De mit kerestek volna a gótok az északi Kaukázusban, a Káspi-tenger vidékén, a Káspi és az Arai közötti Uszt

Urton, ahol a legnagyobb ilyen kincsek kerültek napvilágra? Az utóbbi helyen nemrég talált nagy aranykincs halotthamvasztásból származik, tehát már a temetés rítusa is a hun származás mellett szól. A keleti gótoknál a halotthamvasztás nem volt szokásos. A rekeszes művesség legkiválóbb alkotásai fordulnak elő e leletben. Valószínűleg ez sem teljes lelet. A többi helyek fejedelmi leleteiből csak egy-egy, vagy legjobb esetben néhány darab maradt meg, a többi valószínűleg a találók, vagy az első birtokosok kezén el-kallódott.

Az 1904. évi keresi nagy hun leletről már volt szó (XIX. t. 1-7). Itt most a benne előforduló kard érdekelhet bennünket. Az arany markolatgomb és a hüvely torkolatverete és függesztő szerkezete az inkrusztációnak legkimagaslóbb példái közé tartozik. A függesztő szerkezet szaszanida perzsa uralkodók ábrázolásairól ismeretes. Az iráni kapcsolat tehát ezen a téren is szembetűnő. Ez a kard egyélű. Hasonló, de kétélű kard származik a taurisi Dimitrievkáról. Sajnos, kísérő leleteiből semmi sem maradt meg. A hüvely függesztő szerkezete sincs meg. Az arany keresztvas ellenben az inkrusztációval együtt aránylag jó karban maradt ránk. Ugyancsak jó állapotban van a kard markolata és pengéje. Fegyvertörténeti szempontból a keresi karddal együtt a legjelentősebb hun régiségek közé tartozik. Ilyen típusú kardok még több példányban is ismeretesek az európai múzeumokból.

Magángyűjteményből szerzett meg az Ermitage egy hiányos fejedelmi aranyleletet, melynek lelőhelye az Észak-Kaukázus-vidéki Csegem-folyó völgye. Ez a lelet és a közeli Bakszan-folyó völgyéből, Ozorukováról származó, ugyancsak nagyon hiányos aranylelet adhatnak fogalmat arról, hogy milyenek lehettek az egyszerűbb hun ékszerek fejedelmi mintaképei. A bosporusi királyság területéről (Taman-félsziget) származó P-alakú Urany kardhüvely dísz (a berlini múzeumban) szintén ebbe a régiségcsoportba sorozom, bár az eddigi irodalom inkább a gótokkal hozta kapcsolatba.

Hasonló darab fordul elő ugyanis az uszt-urti nagy aranyleletben, melyet semmiképpen sem lehet a gótoktól származtatni.

A radenszki (Dnyeprovsvzki korm.) hiányos lelet, melyhez az aranycsatok, díszítmények, két ezüst ovális karika, üvegedény és vaskard töredékei tartoznak, szintén a hunok hagyatékának tekintendő.

Végül a szaratovi kormányzóság kamysini kerületébe tartozó „Mozsary” nevű hegyen földművesek találtak egy nagy hun leletet, melynek tartozékai között feltűnik egy kard, két jellegzetes déloroszországi fibula és két darab, karneollal és filigránnal díszített csüngőtag. A többi ékszer és egyéb melléklet is jellegzetes hunkori készítmény. Az Azovi-tenger vidékének hagyományai ebben a leletben különösen kidomborodnak.

Külön csoportot alkotnak az arany diadémok. Alapanyaguk 5-8 cm széles aranybádog-szalag, szélén rovátkolt aranydrótkerettel. Belső mezejüket különálló, különféle alakú rekeszek töltik ki. A rekeszekben túlnyomó részben piros gránátlapok vannak, de előfordul bennük fehéres kvarc- és kék, vagy zöld üvegpasztabetét is. A legkiválóbb ismert hun arany diadém a keresi. Ennek szegélye valóságos rovátkolt drót. A Tiligul-ról származó diadém kerete már utánzat. Nálunk a csornai hun leletben fordul elő egy szép arany diadém, melyet jelenleg a premontreiek csornai székházában őriznek. Ennek kerete gazdagabb kiképzésű, amennyiben hullámvonallal kitöltött szélesebb csík. Az egész keret a hullámvonallal együtt rovátkolt drótot utánoz. Ez az ornamentika ugyanolyan rendszerű, mint a höckrichti és a nizsnjaja-dobrinskai arany szíjvégek díszítése (XVIII. t. 10). Meg kell említenünk, hogy a csornai leletben is előfordul csatok, karikák és egyéb jellegzetes apróságok kíséretében egy olyan ezüstlemezes, félkör-fejes fibula, mint a XVII. t. 1, 2. szám alatti Dnyeper-vidéki fibulák. A történelmi és kaposvölgyi üstök legyezőszerű füleiről mondottakat ez az

együttes jól alátámasztja. A többször említett höckrichti lelet aranylemezei is egy földarabolt diadémból származnak.

A kiskunhalasi ref. főgimnázium gyűjteményében őriznek egy ritkaságot, melynek hun származása kétségen felül áll. Kard hüvelyének ezüst végéből és torkolatveretéből áll a lelet. A díszítés a jellegzetes pikkelymintázat. Már a veretek díszítésének stílusa is a hun korra utal. Ezt az időmeghatározást azonban még más, közvetlenebb korhatározó adattal is sikerült alátámasztani. A békésmegyei Kőrösladány határában, gátépítés alkalmával egy hunkori sír került elő. Ebben egy olyan edénnyel együtt, mint a szekszárdi sír korsója, vaskard is feküdt. A kard elkallódott, az apróságokból azonban két darab bronz hüvelyveret-alkatrészt és egy Honorius-aranyérmét sikerült megmenteni. A hüvelyalkatrészek egyeznek a kiskunhalasi hüvelyveretekével. Honorius (uralk. 395-408) aranya a korsóval együtt a csontváz fejénél feküdt.

A hun leletekben gyakran fordulnak elő kisebb-nagyobb, különféle alakú aranycsatok (Szeged-Nagyszéksós: II. t. 16-19). A magyarországi és európai múzeumokban ezek a csatok aranyban kőberakással, vagy ezüstben, nem ritka látványosságok. A gót és későbbi sírleletekben is felbukkannak. Legsűrűbben mégis a hun sírleletekben találhatók. A Magyar Nemzeti Múzeumban több mint egy tucat van belőlük. Egy darab van a vas megyei Bozsokról a szombathelyi múzeumban, kettő Fertőmedgyesről és egy Soborról a soproni múzeumban. Ezek a legtöbbször magukban álló aranycsatok mind kisebb-nagyobb zárt leletekbe tartoztak, melyek többi részei elkallódtak. E tömör aranycsatok annyira feltűnők, hogy az egyszerűbb találók figyelmét is magukra vonták, így maradt meg aránylag elég sok belőlük. Gyakori voltukból lehet következtetni arra a régiségmennyiségre, ami a találók gondatlansága folytán elpusztult.



A hun korszak alatt a steppék világában a művelődési viszonyok súlypontja a Maeotis-körülí vidékekre esett. Ez körülbelül a közepe annak a nyugat-keleti irányban levő földsávnak, amelyen a hun régiségek előfordulnak. Attila birodalmának felbomlása (453) után körülbelül száz év telik el, míg Kelet-Európa steppeterületein és a szomszédos vidéken ismét egy hatalmas nomádállam alakul: az avaroké. Az új alakulat összetevői között döntő szerepet játszottak a hun birodalomnak Dél-Oroszországba szorult vezető népelemei. A régi kereskedelmi központok és karavánutak továbbra sem szűntek meg a gazdasági élet tényezői lenni, csak a súlypont változott meg. A Volga-Káma útvonal mellett most fokozottabb szerep jut a Gotland-Dnyeper-Konstantinápoly útvonalnak. Ezt a súlypont-eltolódást a világpolitikai helyzet változásai hozták magukkal. Az új-perzsa birodalomnak fellendülése ugyan előnyösen hatott a puszták világának gazdasági életére, mert az új birodalom a Perm-vidék és északnyugati Szibéria termelésének egyik legnagyobb felvevője lett. A Volga-Káma útvonal forgalma ezekben az időkben és a rákövetkező évszázad alatt még csak fokozódott. Az eltolódás oka tehát nem a gazdasági élet ottani lehanyaglásában, hanem a Dnyeper-vidéken a gazdasági élet lehetőségeinek kibővülésében rejlik. Az északi római provinciák az 5. sz.-ban már névleg sem voltak meg, Dácia és Pannónia határprovinciáiban már korábban a különféle barbár népelemek lettek úrrá. Ennek következményei gazdasági téren már a hun uralom alatt, de még inkább az Attila halála utáni évszázadban kezdtek feltűnően mutatkozni. A Dnyeper-vidéken most az ősi szkíta időkéhez hasonló viszonyok keletkeztek. A nagy politikai tettek e száz év alatt hiányoztak, tehát arany sem jött a pusztákra oly tömegesen, mint a hun korszakban. Az aranyrekeszes művesség tehát feltűnően aláhanyaglik és helyébe egy másik, nagyjelentőségű művesség lép, amelynek nyersanyaga az ezüst. Az ezüst beszerzésének útja az a nagyméretű, békés csere-

kereskedelem, mely ekkor a pusztákat behálózó régi karavánutakon lendült fel. Elsősorban az iráni ezüst szerepel csereanyagyanánt. A bizánci birodalom is vetélkedett az új-perzsa birodalommal az északi nyerstelemek megszerzésében. Északkeleti Oroszországban és északnyugati Szibériában a perzsa és a bizánci cserezüstöt nem olvasztották be, hanem az eredeti feldolgozott formában (korsók, tálak, serpenyők) használták. Az iráni területek és a bizánci birodalom ezüstművességének alkotásai ezeken a területeken olyan mennyiségben maradtak ránk, amilyenben magán a készülés helyén sem. A Dnyeper-vidék népei azonban ritkán hagyták meg a csere-edényeket, rendszeren beolvasztották azokat. Így keletkezett a Dnyeper-vidéken egy újszerű ezüstművesség, melynek a puszták világában évszázadokon át rendkívüli jelentősége volt. Az egyik legnagyobb ezüst kincs lelőhelye után ezt a kultúrát” martinovkai kultúrának nevezzük. A népi meghatározás nehézségekbe ütközik. Kétségtelenül nagy szerepet visznek e kultúrában a hunok, de Belső-Ázsiából nagyobb mennyiségű török népelem beszivárgásával is kell számolnunk. A gót nép maradványai a Krími-félszigetre szorultak és ott a Dnyeper-vidék és a bizánci birodalom közötti kereskedelem lebonyolításában jelentékeny szerepet játszottak. A martinovkai kultúra kialakulásában is kétségtelenül jelentékeny részük volt ezeknek a gótoknak.

Mindazok az ékszerek, melyek a hun korszakban aranyból készültek, most ezüstben folytatódnak. Az ezüstnek azonban más a megmunkálása, mint az aranyak. Az ezüst kevésbé alkalmas a rekesz-technikára és a filigrán-munkára. A kőberakás helyett tehát áttöréseket alkalmaznak, az áttörésekbe színes börmintázatokat tesznek. A filigrán mintákat pedig bevésik az ezüst alapba. Ennél azonban több is történik ennek a felvirágzó fémművességnek a körében. A Dnyeper-vidék ősi szkíta-görög hagyományai most rendkívüli erővel újulnak fel és mind a filigrán, mind az állati, növényi és elvont geometrikus motívumok számtalan változatban

újra gyártódnak. Az ősi motívumok fenntartói a gótok és hunok mellett a Dnyeper-vidék autochton népelemei, valószínűleg a szkítakori őslakosság leszármazottai voltak.

Ennek a kultúrának ezüstművességében alakult ki a szíjvégeknek, övdíszítményeknek és lószerszámdíszeknek az a formája, mely évszázadok múlva a honfoglaló magyarság levedai művelődési viszonyait is kíséri. A kelta palmettát rávésik az ezüst szíjvégre és magának a darabnak a felső részét is palmetta-szerűre alakítják, amint azt a honfoglalás kori szíjvégeken látjuk.

Az így felvirágzó ezüstművesség nem szorítkozik csupán a Dnyeper vidékére (a mai Ukrajnára), hanem alkotásai behálózák kelet felé mindazokat a területeket, melyek a megelőző korszakban a hun birodalommal kapcsolatban állottak. Nagyobb mennyiségben lépnek fel a steppevidékeken kívül a Perm-vidéken, az állandóan üzemben lévő anyagbeszerzési vidéken és a minuszinszki medencében, az üstök új hazájában.

A minuszinszki medence ezekben az időkben ugyanúgy, mint a hun korszakban, a legszorosabb kapcsolatban állott a délorosz pusztákkal. Ezek a kapcsolatok a népelemek állandó, csendes kicserélődését eredményezték. A Dnyeper-vidéknek nemcsak ezüstművessége, hanem az ottani anyagi kultúra összes főbb tárgyai, különféle használati eszközei és fegyverei, megjelennek a minuszinszki medencében és ott új, önálló fejlődésnek indulnak. Az ezüstművesség helyére a bronznak helyi hagyományokban gyökeröző alkalmazása, a bronzöntés lép. A déloroszországi leggyyszerűsített palmetta-motívumokra a következő századok alatt rákerül a fiatal arab művészet naturalisztikus stílusa. Ez a fejlődés a 9. sz. első feléig megszakítás nélkül folyik. Közben a délorosz pusztákai tovább tartanak a régóta fennálló kapcsolatok. A kor sírleleteiben ezek a folyamatok híven visszatükröződnek. A 9. sz. közepe táján a minuszinszki medencében kialakult lovasnomád kultúra elemei jelennek meg a martinovkai kultúra területén.

Az uralkodó nemesfém most is az iráni ezüst, mint annak idején a martinovkai kultúra körében. A továbbfejlődés alapjául természetesen az arab művészet naturalisztikus szellemében alakult minuszinszki művészet szolgált. A tarsolylemezek és az azokkal rokon készítmények a Minuszinszk-vidéki fémművesség hatása nélkül, Dnyeper-, illetve Pontus-vidéki hagyományok alapján indultak nagy művészeti fejlődésnek. A keresi és egyéb ősi központok nagy arányú tevékenységének egyenes leszármazottai ezek. Az ősi görög alapítású műhelyek tevékenységének a Dnyeper-vidékre való át-helyezése, illetve kiterjesztése nemcsak az avar birodalom, hanem a nyugat- és északeurópai népek művelődési viszonyai szempontjából is beláthatatlan jelentőségű tény. Még a későbbi honfoglaló magyarokkal megjelenő többtréű ezüstművesség is e Dnyeper-vidéki műhelyekben gyökerezett.

A martinovkai kultúra népei a 6. SZ; második felében a Belső-Ázsiából jövő avarság uralma alá jutnak és a 670 körüli időkig az avar birodalom alkotó részei maradnak. Az avar hódítókra olyan mély hatást gyakorol a martinovkai „új-szkíta” művelődési kör, hogy az avar vezető népelemek csakhamar magukévá teszik vívmányait. A bizánci birodalomtól évi adók fejében és zsákmányolással szerzett nagymennyiségű arany most az ezüstművesség körébe áramlik be és ezzel az ősi alapokon új aranyművességnek ad tápanyagot. Az avarkor első felét ezek az aranykészítmények jellemzik. A hunkori formák, a martinovkai ezüstművességen megszürvé, most újra feltűnnek és az uralkodó divatot képviselik. Felújul a rekeszes művesség, a filigrán, és pedig az utóbbinak mindkét fő változata: a granuláció és a rovátkolt drót alkalmazása. Fellépnek mindezeknek préselt utánzatai is. A kor fegyverei és használati eszközei is egyenes folytatódásai a hunkori alaptípusoknak. A bizánci arannyal természetesen vele jár a bizánci kultúra befolyása is. A germán népek szerepe sem szűnik meg. Észak- és Nyugat-Európa népei többé-kevésbé érdekelve voltak ezekben

a kelet-európai változásokban. A hunkori kapcsolatok Magyarország földjével és a délorosz puszták világával ekkor sem szűntek meg. A 7-8. századi germánság művészetének „keleties” alapvonásait ezek a kapcsolatok magyarázzák meg. E művészet további fejlődése is ezeken az alapokon nyugszik.

Mindezen népek művelődési viszonyaiban az ősi görög-szkíta hagyományok legalább olyan szerepet játszottak, mint a római tartományok civilizáló ténykedései. A Fekete-tenger északi partvidékén fekvő görög alapítású városok és a déloroszországi őslakosság leszármazottai voltak fenntartói e hagyományoknak. E mellett a szkíta időkben kialakult gazdasági rendszernek évszázadok hosszú során át való fennmaradása is nagyban hozzájárult a művelődés folytonosságának biztosításához. A népvándorláskori népek szükségleteinek jobban megfeleltek a pusztákon régóta otthonossá vált kultúrvívmányok, mint a rövidebb életű római provinciák idegenszerűbb alkotásai.

E népek régészeti emlékei nemcsak anyagi kultúrájuk mibenlétéről adnak felvilágosítást, hanem művészeti megnyilvánulásaikkal rámutatnak szellemi életük belső világára is. Hogy itt több mint mai értelemben vett iparművészetről van szó, azt az a rendkívüli hatás is bizonyítja, amelyet az egyes művelődési körök művészete más körökre gyakorolt. A hun régiségeknek óriási területeken való feltűnése mutatja, hogy milyen összetartó erők rejlettek a hun művelődés körében.

Láttuk tehát, hogy a hunoknak, mint minden történeti steppe-népnek, anyagi kultúrája a legszorosabb kapcsolatban állott szellemi életével. A különféle szomszédos és távolabbi népekkel való gazdasági és egyéb kapcsolatok révén kívülről jövő hatásoknak volt kitéve kultúrájuk. Művelődéstörténeti jelentőségüket azonban az a nagy belső erő biztosította, amely a legkülönbélebb hatásokat is a maguk sajátos szellemi kultúrája szolgálatában tudta át-

alakítani és mindezekből a természetes fejlődés rendjén a puszták világának legmegfelelőbb sajátos szellemi kultúrát tudott létrehozni.

E szellemi kultúra egyik legfőbb kifejezése a legnagyobb fokú absztrakció alkalmazása a művészetben. A művészettörténetnek eddig ismeretlen területe nyílik meg majd előttünk, amikor a hunok művészetének emlékei ebben a vonatkozásban feldolgozva nyilvánosságra kerülnek és amikor más népeknek alkotásaiban *is* mint például az avarokéban, magyarokéban, vagy a skandinávokéban, a hun kultúrával való szoros belső összefüggések feltáru-  
lanak.